

Wystawa z cyklu *Bliskie spotkania z...*

Herby wasze są znaki szlachectwa

wrzesień-październik 2018

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE W POZNANIU
UL. WODNA 27, PAŁAC GÓRKÓW
WWW.MUZARP.POZNAN.PL

POZnań*

Patronat medialny: **iks**

Herby wasze są znaki szlachectwa

Historia powstania herbów łączy się ze średniowieczną sztuką wojenną, kiedy to znaki umieszczane na proporcach, hełmach i tarczach pozwalały rozpoznać na polu walki okrytego zbroją rycerza i chorągiew, czyli oddział wojskowy do którego należał. Z czasem stały się wyróżnikiem osoby, pozwalającym określić jej status społeczny i przynależność rodową. Początkowo posiadanie herbu było zjawiskiem elitarnym, później jednak krąg uprawnionych do jego używania rozszerzał się obejmując dostojników kościelnych, urzędników, zakony, miasta i pozostałe jednostki podziału terytorialnego państwa, cechy rzemieślnicze, korporacje, a nawet wyższe uczelnie.

Do Polski herby przybyły w XIII w. z zachodniej Europy, przez Czechy i Śląsk. Wyłącznie na ich posiadanie miała szlachta (choć zdarzały się od tego nieliczne wyjątki), w przeciwieństwie do innych krajów, gdzie herby mogli posiadać również mieszczanie, a niekiedy także chłopci.

Do stałych elementów herbów należą tarcza herbowa zawierająca godło (herb), hełm heraldyczny z klejnotem, czyli ozdobnym zwieńczeniem (od ok. XIV w.), później zastąpiony w Polsce przez koronę herbową, oraz labry symbolizujące chustę okrywającą hełm, które przybrały z czasem formę zbliżoną do liści.

Tytuł wystawy jest cytatem z wydanego w 1561 r. „Żywota i śmierci Jana Tarnowskiego, Hetmana Wielkiego Koronnego”, autorstwa Stanisława Orzechowskiego. Utwór przedstawiał wyidealizowany wzorzec szlachcica-magnata, obrońcy ojczyzny, tronu i wiary.

Elementy składowe herbu
Źródło: Bastianow, Tadeusz Gajl,
licencja CC 2.5.

Południowa ściana oratorium św. Jakuba Apostoła w Łądzie.

Herby na malowidłach z Łądu

Oratorium św. Jakuba Apostoła w klasztorze cysterskim w Łądzie znane jest w dużej mierze dzięki niezwykle cennym malowidłom ściennym z XIV w. W ich programie ukazano wątki polityczne i dworskie osadzone w kontekście religijnym. Oratorium było miejscem upamiętnienia fundatorów klasztoru wyrażonego przede wszystkim w wymiarze modlitewnym. Bogactwo treści malowideł łądzkich stało się obiektem wnikliwych dociekań naukowców. Interesującym elementem dekoracji jest fryz z herbami będący jednym z najważniejszych zabytków sztuki heraldycznej w Polsce okresu średniowiecza. Jego badacze łączą prezentowane tam herby z możliwymi i rycerzami kręgu fundatora – starosty Wierzbicy z Palowic (Paniewic), realizującego w Wielkopolsce politykę Kazimierza Wielkiego.

Na ścianie południowej oratorium ukazana jest scena fundacyjna: Wierzbicę z Palowic (Paniewic) przedstawiono po prawej stronie św. Jakuba Apostoła, przed którym fundator klasztoru przykłęka trzymając w dłoniach model kaplicy. Ponad głową Wierzbicy widoczny jest jego herb – Niesobia. Po drugiej stronie św. Jakuba ukazani są klęczący cystersi, a nad nimi herb Królestwa Polskiego – Orzeł Biały, manifestujący (wyrażający) patronat królewski, którym objęty był klasztor w Łądzie.

Scena fundacyjna z klęczącym Wierzbicą.

Fryz heraldyczny oratorium św. Jakuba Apostoła składa się z dwudziestu dwu herbów, ale tylko część z nich została rozpoznana i nie budzi wątpliwości (na ścianie północnej Dryja, Doliwa, Zaremba, Leszczyc).

W przypadku części herbów barwy zarówno pola jak i godła zostały oddane odmiennie niż powszechnie przyjęto. Przykładem tego jest Godziemba, która odbiega od znanej kolorystyki, czyli złotej sosny na czerwonym tle. Z kolei barwy herbu Poraj i Bylina zostały odwrócone.

Herb Pomian.

Herb wójtów Pyzdr.

Herb Poraj – odwrócone barwy.

Herb Godziemba w odmiennych barwach.

Herb Byliny – barwy odwrócone.

Ściana północna oratorium św. Jakuba Apostoła w Łodzi.

Odmiana herbu Zadora.

Fryz heraldyczny na południowej ścianie oratorium św. Jakuba Apostoła w Łodzi.

Gosławice - sklepienie z herbem Godziemba.

Program heraldyczny kościół św. Andrzeja w Gosławicach

Interesujący przykład zastosowania programu heraldycznego w architekturze stanowią herby z kościoła parafialnego p.w. św. Andrzeja Apostoła w Gosławicach (obecnie dzielnica Konina). Zbudowany na planie krzyżowego oktogonu kościół ufundowany został na początku XV w. przez biskupa poznańskiego Andrzeja Łaskarza (który urodził się w Gosławicach) i jego bratanka – wojewodę brzeskiego Jana z Lichenia.

Herby znajdują się na kamiennych konsolach wspierających żebra sklepienne w nawie, chórze i aneksach. W sumie jest ich dwadzieścia siedem. Kolejnych osiem wyobrażeń mieści się na kamiennej chrzcielnicy, zmontowanej z wtórnie użytych kapiteli filara i zwornika.

Wśród wyobrażeń figurują herby króla, królowej oraz najważniejszych dostojników Królestwa i Kościoła oraz fundatorów. Są to umieszczone głównie w prezbiterium: Orzeł Biały (herb Królestwa Polskiego), Krzyż Jagielloński (Władysława Jagiełły), herb Cilli (ówczesnej królowej polskiej Anny Cylejskiej, drugiej żony Władysława Jagiełły), Godziemba (herb fundatorów), Trąby (herb prymasa Mikołaja Trąby), Jastrzębiec (Wojciecha Jastrzębca, biskupa krakowskiego i kanclerza koronnego) oraz Pomian (biskupa wrocławskiego Jana Pelli). Pozostałe łączyć można w większości przypadków z wybitnymi przedstawicielami rodów rycerskich, pochodzących przeważnie z Wielkopolski. Są to: Dębno, Doliwa, Dołęga, Dryja, Grzymała, Janina, Junosza, Korzbok, Leliwa, Leszczyc, Łódzia, Nałęcz, Nowina, Ogończyk, Poraj, Przeginia, Topór, Sulima oraz Szreniawa.

Program heraldyczny posiada wyraźny kontekst polityczny, ilustrując sympatie polityczne biskupa Łaskarza (współpracującego w latach 1411-1423 z królewską kancelarią), który był zwolennikiem prowęgierskiego kierunku polskiej polityki, opartego na osobie królowej Anny. Część badaczy uważa, że umieszczone na wspornikach herby należały do polskich dyplomatów, członków delegacji na sobór w Konstancji (1414-1418). Inna hipoteza przyporządkowuje herby uczestnikom bitwy pod Grunwaldem.

Kościół św. Andrzeja Apostoła, Gosławice

Herb królowej polskiej
Anny Cylejskiej

Herb Trąby

Herb Godziemba
z maskaronem

Herb Krzyż
Jagiellonski

Herb Topór

Herb Orzeł Biały

Herb Jastrzębiec

Herb Natęcz

Herby na chrzcielnicy z Gostawic

Chrzcielnica widok od strony aneksu.
Herby: Krzyż Jagielloński, Topór, Godziemba.

Chrzcielnica – widok od strony nawy.
Herby: Jastrzębiec, Orzeł Biały, Krzyż Jagielloński.

Chrzcielnica – widok od strony chóru.
Herby Wielkopolski i Szreniawa.

Herby na piecach kaflowych

Zbudowany z ceramicznych kaflów piec, będąc przede wszystkim urządzeniem grzewczym, stanowił także element ozdobny wnętrza. Do dekoracji, zwłaszcza późnogotyckich i renesansowych wyrobów, chętnie wykorzystywano motywy heraldyczne – zarówno ogólnopaństwowe, jak i ziemskie, kapitulne czy rodowe.

Tak zdobione piece, stawiane zwykle w reprezentacyjnych pomieszczeniach, podkreślały pozycję społeczną, szlachecki rodowód, koligacje rodzinne bądź aspiracje czy poglądy polityczne mieszkańców danego obiektu. Uważa się, że pełniły one rolę „ceramicznych herbarzy”, a same urządzenia grzewcze określano mianem „pieców typu rycerskiego”, manifestowały bowiem potęgę i znaczenie tego stanu odzwierciedlając proces kształtowania się świadomości narodu szlacheckiego. Znajdźiska kaflów z motywami heraldycznymi pochodzą z badań dworów, zamków, zespołów klasztornych, kanonii, a także licznych obiektów z terenu miast.

Notowane są różne sposoby prezentowania na kaflach treści heraldycznych. Najczęściej godła herbowe przedstawiano w polu tarczy, rzadziej bez obramowania. Część kaflów prezentuje wyobrażenie całego programu herbowego z małą skośnie ustawioną tarczą, czyli „w ukłonie”, ozdobioną hełmem z labrami, klejnotem lub pióropuszem. W XVI w. tarczy z herbem towarzyszyli często tzw. tarczownicy, czyli postacie, które ją podtrzymywały: skrzydlaty anioł, młody mężczyzna bądź ubrana w bogaty renesansowy strój niewiasta.

Najbogatsze zespoły kaflów z dekoracją heraldyczną pochodzą z Gniezna i Jankowa Dolnego, Jarocina, Raciążka na Kujawach, Bolesławca nad Prosną, Ujazdu, Rogoźna pod Łodzią, Oporowa, Kruchowa i Sierakowa. Liczne przykłady, których wybór zaprezentowano na wystawie, znane są także z terenu Poznania.

Wystawa „*Herby wasze są znaki szlactwa*” zrealizowana w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu prezentowana była w 2018 roku na Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie oraz w siedzibie Muzeum w Poznaniu, przy ul. Wodnej 21.

Autorki wystawy: *Kateriny Zisopulu-Bleja, Magdalena Poklewska-Koziół*

Zdjęcia: *Kateriny Zisopulu-Bleja*

Opracowanie graficzne: *Joanna Kurkowicz*

